

ARTUR ZNAJOMSKI
Instytut Nauk o Kulturze
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie
e-mail: artur.znajomski@mail.umcs.pl
ORCID 0000-0002-9895-5184

POCZĄTKI I ROZWÓJ BIBLIOGRAFII POLSKICH POWSTAŃ NARODOWYCH ORGANIZOWANYCH W OKRESIE ZABORÓW

Artur Znajomski, dr hab., adiunkt w Instytucie Nauk o Kulturze UMCS w Lublinie. Jego zainteresowania badawcze koncentrują się w głównej mierze na dziejach bibliografii specjalnych w Polsce, ze szczególnym zwróceniem uwagi na bibliografię osobowe i lokalne. Wybrane publikacje: *Bibliografie osobowe historyków polskich* (Lublin, 2004); Bibliografie specjalne – tendencje rozwoju na przykładzie bibliografii osobowych. W: *Piąta Ogólnokrajowa Narada Bibliografów* (Warszawa, 2004); The state of local bibliographies in Poland after World War II. W: *Around the Book the Library and Information*. Ed. M. Juda (et al.) (Lublin, 2014); Sprawność informacyjna bibliografii lokalnych wydanych w Polsce w latach 1945-1989. W: *Kultura czytelnicza i informacyjna – teoria i praktyka. Wybrane zagadnienia* (Lublin, 2015); Zarys rozwoju polskich bibliografii lokalnych do 1939 roku. W: *Bibliografi@. Historia, teoria, praktyka*. Red. J. Franke, J. Woźniak-Kasperek. (Warszawa, 2016); Henryk Baranowski (1920-2011) jako twórca bibliografii lokalnych. *Toruńskie Studia Bibliologiczne* 2020 nr 1; Jest autorem, współautorem i redaktorem szeregu zestawień bibliograficznych m.in. Bibliografii publikacji prof. dr hab. Barbary Trelińskiej za lata 1973-2012. W: *Między tekstem a znakiem* (Warszawa, 2013); *Bibliografii Janowca i okolic* (współaut. Alicja Matczuk, Lublin, 2020).

SŁOWA KLUCZOWE: Powstanie kościuszkowskie. Powstanie listopadowe. Powstanie styczniowe. Bibliografie

ABSTRAKT: Tezy/cel artykułu – Zasadniczym celem artykułu jest pokazanie przyczyn ukazywania się oraz kierunków rozwoju bibliografii dotyczących powstań narodowych organizowanych na ziemiach polskich w okresie zaborów. **Metody badań** – Wykorzystano metodę krytyki i analizy badanych bibliografii. **Wyniki i wnioski** – Omówione w artykule bibliografie były tworzone w głównej mierze z okazji kolejnych „okrągłych” rocznic poszczególnych powstań. Ich rozwój odbywał się z różnym natężeniem. Zainicjowane w drugiej połowie XIX wieku, były ogłaszane w dwudziestoleciu międzywojennym, ale najwięcej ich przybyło w latach powojennych, do czego przyczyniła się intensyfikacja badań naukowych oraz zapotrzebowanie społeczne. Bibliografowie tworzyli zestawienia retrospektywne głównie o charakterze wyborowym. Najczęściej były one poświęcone powstaniu styczniowemu. Mniejszym zainteresowaniem darzyli powstanie listopadowe oraz insurekcję kościuszkowską. W związku z tym, że ostatnie z badanych zestawień ukazało się trzydzieści lat temu, zasadny wydaje się postulat powrotu do prac nad bibliografiami polskich powstań narodowych, czego z pewnością oczekują historycy, jak też szersze gremia społeczne. Należałoby także rozważyć wprowadzenie nowej formy ich edycji. Oprócz tradycyjnej wersji drukowanej, celowe byłoby stworzenie elektronicznych baz danych, gromadzących publikacje współczesne oraz z lat minionych. Kontynuacji wymaga także rozpoczęty proces digitalizacji bibliografii drukowanych.

WPROWADZENIE

W historiografii polskiej zajmującej się okresem zaborów trwale miejsce zajmuje piśmiennictwo podejmujące tematykę kolejnych powstań narodowych. Można wskazać wiele różnorodnych publikacji poświęconych insurekcji kościuszkowskiej, powstaniu listopadowemu oraz styczniowemu. Obok prac popularnych, popularnonaukowych i przyczynkarskich powstały wnikliwe opracowania naukowe ogłoszone w formie książek, artykułów i rozpraw. Są to wydawnictwa nie tylko o charakterze analitycznym, ale też w postaci obszernych monografii i syntez. Z całą pewnością do rozwoju badań w zakresie problematyki powstańczej przyczynił się odpowiednio wyposażony warsztat naukowy historyków, którego nieodzownym elementem są bibliografie. Jak wiadomo, dokumentują one z jednej strony, dotychczasowy dorobek publikacyjny, z drugiej zaś pokazują luki w badaniach, dzięki czemu stanowią inspirację i zarazem drogowskaz do dalszych studiów.

Bibliografie powstań narodowych organizowanych na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej w latach zaborów są w kręgu zainteresowań twórczych polskich bibliografów już od ponad 140 lat. Owocem ich pracy są zestawienia rejestrujące publikacje dotyczące każdego z trzech największych zrywów niepodległościowych podejmowanych u schyłku XVIII w. i w XIX stuleciu – insurekcji kościuszkowskiej, powstania listopadowego i powstania styczniowego.

Pomimo tak długiej i bogatej tradycji bibliografii powstań nie były dotychczas przedmiotem wnikliwszych badań. W literaturze przedmiotu można wprawdzie wskazać publikacje przybliżające niektóre bibliografie, ale czynią to na marginesie omawiania innych zagadnień (Matczuk, 2021, s. 133-135; Znajomski, 2018, s. 15-16; Matczuk, 2017, s. 99-103)¹. Zasadne i celowe wydaje się zatem podjęcie próby ukazania okoliczności narodzin i rozwoju bibliografii poświęconych poszczególnym powstaniom.

Zasadniczy materiał źródłowy pozyskano w oparciu o retrospektywne i bieżące bibliografie bibliografii polskich. Zważywszy na fakt, że są one doprowadzone do 2006 r. kwerendę przeprowadzono także w obrębie polskiej bieżącej bibliografii narodowej. Pod uwagę wzięto „Przewodnik Bibliograficzny” (za lata 2007-2019), „Urzędowy Wykaz Druków Wydanych w Rzeczypospolitej Polskiej” (za lata 2020-2023) oraz „Bibliografię Zawartości Czasopism” (za lata 2007-2023).

Badaniami zostały objęte bibliografie w ścisłym tego słowa znaczeniu wydane na terenie Polski. W polu zainteresowania znalazły się zestawienia opublikowane w postaci druków samoistnych zwartych, jak też w formie artykułów z czasopism i rozpraw z dzieł zbiorowych. Pominięto natomiast liczne bibliografie załącznikowe, stany badań i omówienia bibliograficzne, mają one bowiem nieco inne cele i zadania niż bibliografie *sensu stricto*.

POCZĄTKI I ROZWÓJ ANALIZOWANYCH BIBLIOGRAFII

Prace w zakresie analizowanych bibliografii zapoczątkowano w lwowskim środowisku historycznym. Jako pierwszą zestawiono bibliografię dotyczącą powstania listopadowego. Bezpośrednią przyczyną jej przygotowania była 50. rocznica wybuchu powstania, przypadająca w 1880 r. Z tej okazji powołano we Lwowie komitet do spraw organizacji uroczystego obchodu półwiekowej tradycji powstania listopadowego. Aby godnie uczcić pamięć o tym pierwszym doniosłym polskim czynie zbrojnym po utracie niepodległości, członkowie komitetu, postanowili opracować i wydać zbiór pamiętników do dziejów insurekcji z lat 1830-1831.

Integralną część tego przedsięwzięcia wydawniczego miała stanowić bibliografia odnosząca się do powstania. Jej inicjatorem był jeden z członków komitetu, profesor Uniwersytetu Lwowskiego, wykładowca historii Polski na tejże uczelni, kustosz Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie, Aleksander Hirschberg (Lewicki, 1960-1961, s. 527-528).

¹ A. Matczuk i A. Znajomski wspominają o bibliografii powstania listopadowego autorstwa A. Hirschberga. A. Matczuk wzmiankuje też o bibliografii powstania styczniowego zestawionej przez J. Gąsiorowskiego.

Można sądzić, że u genezy tej bibliografii legły dwie główne przyczyny. Jedną z nich było bez wątpienia zapotrzebowanie naukowe. A. Hirschberg, będąc znawcą dziejów Polski czasów nowożytnych, doskonale zdawał sobie sprawę z zaniedbań historiografii polskiej w zakresie badań nad powstaniem listopadowym. Wiedział też, że powodem tego niekorzystnego stanu rzeczy był brak odpowiedniej bibliografii, rejestrującej materiały źródłowe i opracowania poświęcone powstaniu (Hirschberg, 1882, s. 561). Dlatego podjął się opracowania bibliografii wspomagającej przyszłe studia nad powstaniem z lat 1830-1831.

Z dużą dozą prawdopodobieństwa można zakładać, że A. Hirschberg, angażując się do pracy nad omawianą bibliografią, kierował się także pobudkami patriotycznymi. Wiemy, że los Polski nie był mu obojętny. Od lat 70. XIX w. uczestniczył w konspiracyjnym życiu politycznym, którego nadrzędnym celem było przywrócenie Rzeczypospolitej wolności (Lewicki, 1960-1961, s. 527-528). Stąd, wydając bibliografię i zamieszczając ją w publikacji o wydźwięku patriotycznym, jaki z całą pewnością miał *Zbiór pamiętników do historii powstania polskiego z roku 1830-1831*, chciał przypomnieć i upowszechnić w społeczeństwie polskim piśmiennictwo związane z organizacją, wybuchem i przebiegiem walk powstańczych.

Podczas tworzenia bibliografii A. Hirschberg współpracował ze studentami lwowskiej Almae Matris, członkami powstałego w 1879 r. Kółka Historyków, którego był współzałożycielem i opiekunem (Matczuk, 2021, s. 133). Młodzi adepci historii, wśród których znaleźli się także późniejsi wybitni bibliografowie i bibliotekarze, jak np.: Ludwik Finkel, Bronisław Czarnik, Oswald Balzer, zaangażowani zostali do gromadzenia materiału. Przeprowadzali oni kwerendę w obrębie polskich i rosyjskich wydawnictw bibliograficznych, takich jak m.in.: *Bibliografia polska XIX stulecia* Karola Estreichera, „Przewodnik Bibliograficzny” Władysława Wisłockiego, „Russkaja Bibliografia”, „Russkaja Istoriceskaja Bibliografia”. Ponadto wnikliwym oglądem objęli wydawnictwa zbiorowe oraz liczne czasopiśmienniki i dzienniki krajowe i zagraniczne (Hirschberg, 1882, s. 562, 568).

W efekcie podjętej pracy powstała *Bibliografia powstania narodu polskiego z r. 1830-1831*. Ukazała się ona we wspomnianym już *Zbiorze pamiętników do historii powstania polskiego z roku 1830-1831* (Lwów 1882, s. 559-693) oraz w formie odrębnej odbitki (Lwów 1882). Według pierwotnych zamierzeń edycja całego wydawnictwa miała być sfinansowana ze składek członkowskich Komitetu Obchodów 50. Rocznicy Powstania Listopadowego. Jednak po wydaniu pierwszego zeszytu *Zbioru pamiętników* członkowie Komitetu odmówili dalszego sponsorowania wydawnictwa ze swoich składek. Ostatecznie przedsięwzięcie udało się pomyślnie sfinalizować dzięki Tomaszowi Rayskiemu, uczestnikowi powstania listopadowego i zarazem członkowi Komitetu, który wsparł finansowo wydanie całej

publikacji. Dochód uzyskany z jej sprzedaży przeznaczono na wsparcie żyjących weteranów walk z lat 1830-1831.

W doborze materiału *Bibliografia* uwzględniła piśmiennictwo odnoszące się do całokształtu dziejów Królestwa Polskiego oraz innych ziem będących pod panowaniem rosyjskim, poczynając od roku 1815 po rok 1831. Zestawienie posiada nieograniczony zasięg autorski, językowy i terytorialny. Rejestruje rozmaite formy wydawnicze i piśmiennicze; druki samoistne zwarte, artykuły z czasopism i dzienników, rozprawy z dzieł zbiorowych, kalendarze, pamiętniki, listy, odezwy, mowy, uchwały, nekrologi, tłumaczenia oraz utwory literackie. Obok publikacji drukowanych dokumentuje prace rękopiśmienne, będące zarówno źródłami, jak i opracowaniami powstałymi w latach 1815-1881.

Bibliografia ma układ systematyczny. Piśmiennictwo w niej zgromadzone zostało podzielone na dwie zasadnicze grupy: „A. Źródła i opracowania odnoszące się do całego okresu 1815-1831” i „B. Część szczegółowa”. W obrębie pierwszej wyodrębniono dwa działy: „I. Źródła” i „II. Opracowania”, przy czym dział pierwszy ulega podziałowi na jednostki niższego rzędu. W drugiej zaś znalazły się cztery działy: „I. Stosunki w Królestwie i Krajach Zabrzanych od r. 1815 do wybuchu powstania z dnia 29 listopada 1830 r.”, „II. Od dnia 29 listopada do upadku powstania”, „III. Teatr wojny”, „IV. Dział biograficzny”. Dwa pierwsze działy także dzielą się na poddziały. Wprowadzony układ w zrzębie głównym dobrze spełnia swoją funkcję. Pozwala czytelnikowi na sprawne dotarcie do poszukiwanego piśmiennictwa, zwłaszcza o określonej problematyce.

Dodatkowym narzędziem pomocnym w posługiwaniu się *Bibliografią* jest „Indeks osób i miejscowości” ułożony przez Tadeusza Kraśnickiego, wydany we Lwowie w 1883 r. nakładem T. Rayskiego. Zestawia on w porządku alfabetycznym nazwiska autorów, współpracowników oraz nazwy osób i miejscowości, występujących w tytułach publikacji. Ponadto odnotowuje tytuły prac anonimowych. Indeks odsyła czytelnika zarówno do zestawienia zamieszczonego w *Zbiorze pamiętników*, jak też wydanego jako odbitka. W związku z tym, że A. Hirschberg nie wprowadził numeracji opisów w swojej pracy, pozycje indeksowe kierują użytkownika na określoną stronicę *Bibliografii*. Takie rozwiązanie, choć niezbyt korzystne z punktu widzenia czytelnika, było bardzo często stosowane w XIX-wiecznej praktyce bibliograficznej.

Wydana *Bibliografia* została dostrzeżona i pochlebnie przyjęta przez środowisko naukowe. W krótkich notkach recenzyjnych podkreślano jej pionierskość oraz staranność wykonania. Zwracano także uwagę na przydatność tego zestawienia w przyszłych studiach na temat powstania listopadowego ([Anonim], 1883, s. 3; Kronika, 1882, s. 217).

Aleksander Hirschberg żywił nadzieję, że jego praca „(...) nie będzie nieużyteczną tak dla przyszłego historyka tej epoki, jak w ogóle pracowni-

ków na polu dziejów i literatury naszej z lat 1815-1831" (Hirschberg, 1882, s. 569). Trzeba powiedzieć, że oczekiwania autora nie okazały się płonne. Jak dowodzą ostatnie ustalenia *Bibliografia* przyczyniła się do rozwoju badań nad powstaniem, a więc odpowiednio spełniła swoją funkcję. Do chwili obecnej nie straciła zbytnio na swojej wartości. Nadal jest ważnym źródłem informacji w warsztacie naukowym historyków zajmujących się dziejami Polski XIX stulecia oraz badających historię polskiej historiografii (Znajomski, 2017, s. 16).

Kolejnym zrywem niepodległościowym, który doczekał się swojej bibliografii było powstanie styczniowe. Jej pomysłodawcą był późniejszy generał Wojska Polskiego Janusz Gąsiorowski. Potrzebę przygotowania takiego zestawienia dostrzegł on w 1911 r. w trakcie pracy nad retrospektywną *Polską bibliografią wojskową*. Uświadomił sobie wówczas, że w rodzimym dorobku bibliograficznym brakuje szczegółowej bibliografii powstania styczniowego, co w znacznym stopniu hamowało rozwój prac naukowo-badawczych nad tym czynem zbrojnym (Gąsiorowski, 1923, s. 5). Chcąc wypełnić tę lukę zaczął zbierać materiał do planowanej bibliografii. Spis był gotowy do druku już w 1913 r., kiedy to przypadała 50. rocznica wybuchu powstania. Jednak z powodu I wojny światowej oraz służby wojskowej autora *Bibliografia druków dotyczących powstania styczniowego 1863-65* ukazała się dopiero dziesięć lat później, w 1923 r. Została opublikowana w Warszawie przez Wojskowy Instytut Naukowo-Wydawniczy jako siódmy numer serii „Wydawnictwa Centralnej Biblioteki Wojskowej”.

Janusz Gąsiorowski starał się oprzeć swoją *Bibliografię* na jak najszerzej podstawie źródłowej, co nie było rzeczą łatwą, bowiem znaczna część publikacji poświęconych powstaniu była rozproszona po świecie, niektóre zaginęły bądź były skrzętnie ukryte. Podczas gromadzenia materiału autor wykorzystał, podobnie jak A. Hirschberg, polską retrospektywną i bieżącą bibliografię narodową z *Bibliografią polską* K. Estreichera oraz „Przewodnikiem Bibliograficznym” W. Wisłockiego na czele. Rozpisał także bieżącą *Bibliografię historii polskiej*, zainicjowaną przez Eugeniusza Barwińskiego, publikowaną od 1902 r. na łamach „Kwartalnika Historycznego”, jak też liczne katalogi antykwarskie i księgarskie oraz zasoby rozmaitych bibliotek polskich i zagranicznych. Szereg opisów pozyskał z rękopiśmiennych kartotek bibliograficznych zgromadzonych przez Edwarda Maliszewskiego i Mariana Kukiela, rękopiśmiennej bibliografii historii polskiej opracowanej przez Towarzystwo Naukowe Warszawskie oraz niedrukowanej pracy Stanisława Zielińskiego o tajnej prasie. Ponadto przejrzał wiele czasopism powstańczych i emigracyjnych oraz zapoznał się z zawartością kilkuset wydawnictw samoistnych zwartych. W wyniku tak szeroko zakrojonych poszukiwań J. Gąsiorowski nie tylko zebrał pokalną liczbę 4168 opisów bibliograficznych, ale też ustalił nowe publika-

cje, nieznane wcześniejszym bibliografiom oraz skorygował występujące w nich błędy i nieścisłości.

Biorąc pod uwagę zasięg chronologiczny omawianej *Bibliografii*, trzeba powiedzieć, że tematyka publikacji w niej zawartych nie ogranicza się wyłącznie do okresu walk powstańczych (1863-1865), jak to widnieje w tytule tego zestawienia. Wśród zgromadzonego piśmiennictwa znajdują się również prace dotyczące okresu poprzedzającego powstanie, odnoszące się do niektórych kwestii z okresu powstania listopadowego, a nawet lat wcześniejszych, oraz są publikacje poświęcone represjom stosowanym przez władze rosyjskie na terenie Królestwa Polskiego w okresie powstaniowym. Zgromadzony materiał autor doprowadził do 22 stycznia 1923 r.

Chcąc uzyskać jak największy stopień kompletności w doborze materiału, J. Gąsiorowski uwzględnił piśmiennictwo ogłoszone na ziemiach polskich i polonika zagraniczne, zachowując nieograniczony zasięg autor-ski, językowy i terytorialny. Zarejestrował różnorodne formy wydawnicze i piśmiennicze. Obok książek zamieścił czasopisma, artykuły z czasopism, rozprawy z dzieł zbiorowych oraz druki ulotne. Odnotował dokumenty ikonograficzne, kartograficzne i muzykalia. Opisał źródła i opracowania oraz rozmaite utwory literackie.

Konieczność zmniejszenia objętości *Bibliografii* stała się powodem wprowadzenia selekcji formalnej. Autor usunął m.in. rysunki z lat 1861-1864, zaproszenia na nabożeństwa, obwieszczenia władz zaborczych, artykuły okolicznościowe publikowane na łamach prasy z okazji rocznic powstania, fragmenty z pamiętników przedrukowywane w wydawnictwach ciągłych oraz niektóre czasopisma (np. dzienniki mód).

Zebrane piśmiennictwo zostało uporządkowane w trzech działach. Są to kolejno: „Źródła”, „Opracowania”, „Literatura piękna”. W pierwszym z nich wyróżniono sześć poddziałów, takich jak: „Dokumenty”, „Druki ulotne”, „Prasa współczesna”, „Wydawnictwa wojskowe”, „Publicystyka” oraz „Pamiętniki”. Dwa pozostałe działy nie posiadają żadnych jednostek podrzędnych. W ramach działów i poddziałów dominuje układ alfabetyczny, szeregujący prace według nazw autorów, pierwszych rzeczowników tytułu w przypadku dzieł anonimowych oraz pierwszego wyrazu, gdy tytuł miał formę zdania. Wyjątek stanowią „Druki ulotne”, które uszeregowano chronologicznie. Sposób porządkowania materiału został pochlebnie oceniony przez kompetentnego recenzenta. Wypowiadając się na temat struktury układu, stwierdził on, że „Jest to (...) podział zupełnie słuszny, najbardziej ułatwiający czytelnikowi korzystanie z nagromadzonego (...) ogromnego materiału” (Maliszewski, 1924, s. 313).

Oprócz dobrze przygotowanego układu funkcjonalność *Bibliografii* podnoszą także dwa indeksy: alfabetyczny „Skorowidz nazwisk i wyrazów naczelnych” oraz przedmiotowy „Skorowidz rzeczowy”. Pierwszy

zestawia w porządku alfabetycznym nazwy autorów i współpracowników oraz tytuły prac odnotowanych w *Bibliografii* pod hasłem tytułowym. Natomiast drugi grupuje w jednym ciągu alfabetycznym pozycje dotyczące zagadnień, osób i miejscowości. Oba indeksy są opracowane w miarę poprawnie z punktu widzenia metodyki bibliograficznej. Dzięki nim można bez większych problemów odszukać publikacje na określony temat oraz znaleźć prace konkretnych autorów.

Chociaż J. Gąsiorowski zdawał sobie sprawę z pewnych niedoskonałości swojego zestawienia (Gąsiorowski, 1923, s. 7), to jednak jego *Bibliografia* była spisem oczekiwanym przez historyków interesujących się problematyką powstania styczniowego i przez długi okres czasu stanowiła dla nich jedno z podstawowych dzieł pomocniczych.

Dalszy rozwój badanych bibliografii nastąpił po II wojnie światowej. Pierwsze inicjatywy w zakresie ich tworzenia pojawiły się już w 1946 r., kiedy to Biblioteka Komitetu Centralnego Polskiej Partii Robotniczej zaczęła ogłaszać na łamach swojego „Biuletynu Bibliotecznego” anonimowe, niewielkie objętościowo spisy, rejestrujące publikacje dotyczące poszczególnych powstań. Zapoczątkowano je zestawieniem zatytułowanym *Bibliografia powstania listopadowego*, opublikowanym na samym początku pierwszego numeru wspomnianego czasopisma (*Bibliografia powstania listopadowego*, 1946, s. I-IV). W 1946 r. przygotowano jeszcze bibliografię powstania styczniowego (*Powstanie styczniowe...*, 1946, s. VI-VIII). Kolejny rok przyniósł trzy następne bibliografie poświęcone odpowiednio powstaniom: kościuszkowskiemu (*Powstanie kościuszkowskie*, 1947, s. I-VIII), listopadowemu i styczniowemu, przy czym dwa ostatnie spisy wydrukowano na kartach „Biuletynu Bibliograficznego” (*Powstanie listopadowe...*, 1947, s. 3-10; *Powstanie styczniowe...*, 1947, s. 10-14), wydawanego przez tę samą instytucję, co „Biuletyn Biblioteczny”. Analogiczne zestawienia ogłoszono także w 1948 r. (*Powstanie kościuszkowskie*, 1948, s. 13-20; *Powstanie listopadowe...*, 1948, s. 47-55; *Powstanie styczniowe*, 1948, s. 3-11).

Każda z wymienionych bibliografii charakteryzuje się zbliżonymi zasadami doboru materiału. Są to spisy o charakterze retrospektywnym. Uwzględniają prace ogłoszone na terenie Polski oraz poza jej granicami, bez względu na język publikacji oraz narodowość autora. Pod względem form wydawniczych i piśmienniczych rejestrują druki samoistne zwarte, artykuły z czasopism, rozprawy z dzieł zbiorowych oraz fragmenty bibliograficzne. Odnotowują prace naukowe i popularnonaukowe. Dokumentują źródła, opracowania, utwory literackie, hasła encyklopedyczne, wspomnienia i pamiętniki.

Do porządkowania opisów w większości omawianych bibliografii zastosowano układ alfabetyczny. Pewnym wyjątkiem są bibliografie powstania kościuszkowskiego. W pierwszej z nich po alfabetycznym wyliczeniu druków samoistnych zwartych oraz artykułów z czasopism wy-

odrębniono dział „Literatura piękna” (*Powstanie kościuszkowskie*, 1947, s. VIII). Natomiast w drugiej osobno zgrupowano „Artykuły z czasopism” (*Powstanie kościuszkowskie*, 1948, s. 20). Opisy w tych działach są uszeregowane w kolejności znanej tylko twórcy bibliografii.

Trzeba powiedzieć, że układ alfabetyczny nie jest najkorzystniejszym sposobem porządkowania piśmiennictwa w bibliografiach zagadnieniowych, bowiem nie ułatwia on wyszukiwania pozycji odnoszących się do określonych problemów, którymi najczęściej interesują się użytkownicy. Znacznie lepiej sprawdza się w przypadku tego typu spisów któryś z układów rzeczowych (np. działowy lub systematyczny). Trudno jednak ustalić, czym kierowali się twórcy bibliografii, wprowadzając układ alfabetyczny w zrębie głównym. Być może wpływ na to miała niezbyt duża objętość poszczególnych zestawień, umożliwiająca, mimo niesprzyjającego układu, odszukanie potrzebnych pozycji.

Można sądzić, że najprawdopodobniej z tego samego powodu nie dopełniono analizowanych bibliografii żadnymi spisami pomocniczymi, co niewątpliwie obniża ich funkcjonalność. Ponadto penetrację bibliografii zamieszczonych w „Biuletynie Bibliotecznym” utrudnia ich powielana forma wydawnicza.

Setna rocznica wybuchu powstania styczniowego, przypadająca w 1963 r. i związana z tym wydarzeniem intensyfikacja badań naukowych nad powstaniem, dały asumpt do przygotowania trzech kolejnych bibliografii poświęconych temu czynowi zbrojnému. Jako pierwsza została opublikowana *Bibliografia selekcyjna do historii powstania styczniowego*, opracowana przez Wandę Kondolewicz i Halinę Misiąłowską, ogłoszona na łamach „Wiadomości Historycznych” (Kondolewicz & Misiąłowska, 1962, s. 300-311). Wydane zestawienie jest retrospektywną bibliografią zalecającą, adresowaną przede wszystkim do nauczycieli jako pomoc przy organizacji rozmaitych uroczystości poświęconych powstaniu.

Ograniczenia objętościowe „Wiadomości Historycznych” sprawiły, że autorki, planujące na początku zamieścić w *Bibliografii* wykaz książek i artykułów z czasopism, zawęziły dobór materiału wyłącznie do druków samoistnych zwartych wydanych w Polsce w latach 1947-1962 w języku polskim. Ponadto, dokonując selekcji, zrezygnowały z rejestracji trudno dostępnych i przestarzałych pozycji ogłoszonych w pierwszych latach powojennych oraz publikacji publicystycznych. W efekcie tych cięć powstał niewielki spis, obejmujący zaledwie 60 nienumerowanych opisów.

Materiał w zrębie głównym zestawiono w trzech grupach formalnych. Są to kolejno: „1. Powieści – opowieści – publicystyka historyczna”, „2. Literatura naukowa i popularnonaukowa”, „3. Publikacja źródeł”. Wewnątrz każdej z grup występuje szeregowanie alfabetyczne, porządkujące prace w kolejności abecedowej nazwisk autorów oraz pierwszych wyrazów tytułów w przypadku wydawnictw źródłowych.

Atutem *Bibliografii* są analizy wskazujące, dopełniające każdą zarejestrowaną pozycję. Dzięki nim czytelnik może łatwo zorientować się w tematyce poszczególnych publikacji i ocenić ich przydatność dla siebie i swojej pracy.

Rok 1963 przyniósł spis zatytułowany *Powstanie styczniowe 1863. Poradnik bibliograficzny*, przygotowany przez Zbigniewa Ćwieka w Instytucie Bibliograficznym Biblioteki Narodowej w Warszawie. Podobnie jak *Bibliografia* autorstwa W. Kondolewicz i H. Misiałowskiej, *Poradnik* ma charakter retrospektywnej, wyborowej bibliografii zalecającej. Zestawienie zostało opracowane z myślą o czytelnikach i pracownikach bibliotek publicznych. Jego głównym celem było dostarczenie odpowiedniej lektury osobom zainteresowanym problematyką powstania styczniowego oraz pomoc bibliotekarzom w propagowaniu czytelnictwa (Od redakcji, 1963, s. 4).

Realizacji wytyczonych zadań służył zgromadzony materiał. Znalazły się w nim książki i artykuły z czasopism opublikowane w Polsce w latach powojennych w języku polskim. Zarejestrowano przede wszystkim prace popularyzujące wiedzę o powstaniu, w tym utwory literackie (powieści, opowiadania, wiersze). Obok nich zestawiono wydawnictwa źródłowe, wybrane rozprawy specjalistyczne wydane w niskich nakładach, piśmiennictwo poświęcone prasie i sztuce powstańczej oraz recenzje. Łącznie spis liczy 247 pozycji.

Selekcją objęto publikacje rozprowadzane poza handlem księgarskim. Wyeliminowano artykuły z czasopism regionalnych i uczelnianych. Pominięto także pozycje przestarzałe pod względem naukowym oraz podające błędne informacje.

Wartość informacyjną zestawienia wzbogacają analizy omawiające i wskazujące zamieszczone pod każdym opisem. Stanowią one dużą pomoc dla użytkowników, chcących poznać tematykę zarejestrowanego materiału.

Zrąb główny charakteryzowanej *Bibliografii* został podzielony na trzy następujące działy: „Opracowania i źródła”, „Publicystyka” oraz „Powstanie w literaturze, prasie i sztuce”. Dwa działy; pierwszy i trzeci mają poddziały niższych rzędów. W obrębie poszczególnych działów i poddziałów przeważa układ według form wydawniczych i piśmienniczych, wyróżniający książki, artykuły i źródła. Wyjątek stanowią poddziały „Sylwetki i życiorysy”, znajdujące się w dziale pierwszym. Uszeregowano je przedmiotowo według alfabetycznie uporządkowanych i graficznie wyróżnionych przez spacjowanie nazwisk osób, których dotyczy treść publikacji.

Autor wyposażył zestawienie także w spisy pomocnicze, takie jak: „Wykaz skrótów”, „Wykaz uwzględnionych czasopism” oraz „Indeks”, gromadzący w jednym ciągu alfabetycznym nazwy autorów, współpra-

owników i recenzentów. Trzeba stwierdzić, że podnoszą one znacząco funkcjonalność poradnika. Zatem dobrze spełniają swoje zadanie.

Dziełem wieńczącym przedsięwzięcia bibliograficzne wydane przy okazji 100. rocznicy wybuchu powstania styczniowego jest monumentalna *Bibliografia powstania styczniowego*, obejmująca 620 stron druku, zestawiona przez historyka, edytora źródeł i zarazem bibliografa Eligiusza Kozłowskiego (B[ieńkowski], 1994, s. 256), wydana w Warszawie w 1964 r. przez Ministerstwo Obrony Narodowej.

U genezy tej *Bibliografii* leży zapewne zainteresowania naukowe jej autora, z jednej strony historyczne, z drugiej zaś bibliograficzne. Jako historyk z wykształcenia zajmował się badaniem historii Polski w XIX w., w tym żywo interesował się m.in. dziejami powstania 1863 r. (Zgórniak, 1987, s. 242-243). Będąc wytrawnym badaczem, bez wątplenia znał *Bibliografię* J. Gąsiorowskiego i wiedział, że w wyniku rozwoju piśmiennictwa poświęconego powstaniu straciła ona w znacznym stopniu na swojej wartości i aktualności. Stąd zrodziła się u niego myśl przygotowania nowej bibliografii powstania styczniowego. Do pełnej realizacji tego przedsięwzięcia przyczyniło się w głównej mierze zatrudnienie E. Kozłowskiego w 1956 r. w Pracowni Bibliografii, mieszczącej się w Zakładzie Dokumentacji Instytutu Historii PAN w Krakowie. W tej instytucji, darzącej bibliografię szczególną estymą, przygotowującej kolejne roczniki bieżącej „Bibliografii Historii Polskiej”, zetknął się on z wybitnymi bibliografami, m.in. Wiesławem Bieńkowskim, którzy utwierdzili go w słuszności powziętej decyzji oraz służyli pomocą w rozwiązywaniu problemów. Jak sam przyznał „Z chwilą mego przejścia do Zakładu Dokumentacji Instytutu Historii PAN w Krakowie zapoznałem się bliżej z tą pracą [bibliograficzną] i od tej chwili nabrała ona rumieńców, szybkości, a przede wszystkim metody naukowo-bibliograficznej” (Kozłowski, 1964, s. 9).

Pracę nad *Bibliografią* E. Kozłowski rozpoczął w 1956 r. od okazjonalnego gromadzenia fiszek z opisami stosownych publikacji. Po uzyskaniu zatrudnienia w Pracowni Bibliografii to dorywcze zajęcie przekształciło się w systematyczną budowę bazy bibliograficznej osadzonej na różnorodnych materiałach źródłowych. Ich trzon stanowiła *Bibliografia* J. Gąsiorowskiego. Opisy w niej zawarte zostały porównane z bibliografiami dziedzinowymi oraz ogólnymi zarówno polskimi, jak i obcymi. Zabieg ten pozwolił bibliografowi z jednej strony na korektę dostrzeżonych błędów, z drugiej zaś umożliwił odszukanie nowych pozycji nieznanymi J. Gąsiorowskiemu. E. Kozłowski przeprowadził także kwerendy w wielu polskich bibliotekach, szczególnie owocne okazały się poszukiwania w zasobach księżnic krakowskich, warszawskich i poznańskich. Ponadto przewertował z autopsji ponad 1500 czasopism polskich i obcych. W rezultacie tak szeroko zakrojonych poszukiwań zgromadził olbrzymi materiał obejmujący blisko 13 tys. kartek z opisami bibliograficznymi.

Wytyczając chronologię przedmiotową swojego dzieła, autor nie określił jednolitych granic czasowych dla całego zebranego piśmiennictwa, lecz różnicował je w zależności od tematyki publikacji. I tak najszerszym przedziałem czasowym, wyznaczonym okresem 1832-1865, objął zagadnienia z zakresu historii społecznej i wojskowej. Kwestie polityki międzynarodowej i sytuacji politycznej państw zaborczych datował na lata 1856-1865, a samo powstanie zamknął pięcioleciem 1861-1865. Natomiast chronologię wydawniczą doprowadził do końca 1961 r.

Pod względem terytorialnym bibliografia uwzględnia prace dotyczące wydarzeń rozgrywających się na terenie ziem historycznie polskich, łącznie z tymi, które znalazły się w granicach Polski po II wojnie światowej. Rejestruje także wybór dzieł odnoszących się do obszaru Cesarstwa Rosyjskiego w drugiej połowie XIX w.

W doborze materiału nie ma żadnych ograniczeń pod względem zasięgu językowego, autorskiego i terytorialnego. Spis zestawia wydawnictwa samoistne zwarte i ciągłe, notuje artykuły z czasopism oraz rozprawy z dzieł zbiorowych. Dokumentuje również szeroki wachlarz różnych form piśmienniczych. Rejestruje bibliografie, słowniki, encyklopedie, katalogi, przewodniki, kalendarze, wspomnienia, pamiętniki, listy, relacje dotyczące przebiegu powstania, przemówienia rocznicowe oraz recenzje. Opisuje wydawnictwa źródłowe i opracowania. Uwzględnia wybrane mapy i albumy.

Eligiusz Kozłowski, weryfikując zebrany materiał, doszedł do wniosku, że należy zrezygnować z pierwotnej koncepcji przygotowania pełnej bibliografii, na rzecz zestawienia selektywnego pomijającego pozycje o nikłej wartości. Selekcją objął nekrologi powstańców oraz większość artykułów i sprawozdań z uroczystości rocznicowych. Pomiął muzykalia, część dokumentów ikonograficznych i kartograficznych. Usunął przedruki raportów dowódców polskich i rosyjskich, dekretów i rozporządzeń władz narodowych i rosyjskich zamieszczone we współczesnych czasopismach. Wyeliminował także niemal całą literaturę piękną, z wyjątkiem utworów ukazujących się w okresie powstania i bezpośrednio poprzedzających je wydarzeń. Decyzja o selekcji była jak najbardziej słuszna, bowiem uwolniła zestawienie od balastu mało istotnych pozycji, co w dużym stopniu zwiększyło wartość informacyjną całej *Bibliografii*.

W konsekwencji przeprowadzonej selekcji powstał spis obejmujący 10 225 numerowanych pozycji. W rzeczywistości jest ich znacznie więcej, bowiem niejednokrotnie w obrębie tego samego numeru są dodane opisy oznaczone kolejnymi literami alfabetu.

Do porządkowania zebranych opisów bibliograf wykorzystał układ systematyczny, składający się z czterech zasadniczych działów: „Dział Ogólny”, „Źródła”, „Świadectwa współczesne”, „Opracowania”. Każdy z nich ulega podziałowi na dalsze jednostki, niekiedy nawet czwartego stopnia. Wewnątrz działów i poddziałów występuje szeregowanie alfabe-

tyczne, grupujące piśmiennictwo w kolejności abecedowej nazw autorów bądź tytułów dzieł anonimowych lub zbiorowych. Jednak nie zawsze jest to optymalne rozwiązanie. W niektórych poddziałach autor mógł wprowadzić inny rodzaj układu wewnętrznego. Na przykład dla poddziału „F. Biografika”, znajdującego się w dziale „Opracowania”, o wiele korzystniejszy byłby układ wewnętrzny przedmiotowy, zestawiający opisy w kolejności alfabetycznej nazwisk osób, którym poświęcono poszczególne prace. Bowiem w tym przypadku dla czytelnika znacznie ważniejsza jest informacja o tym, kogo dotyczy publikacja, niż jej autorstwo.

Bibliografię uzupełnia rozbudowany aparat informacyjno-pomocniczy, składający się ze „Wstępu”, „Wykazu czasopism i skrótów”, „Wykazu skrótów bibliograficznych” oraz „Indeksu nazwisk” i „Indeksu geograficznego”. Obydwa indeksy przygotowała żona twórcy *Bibliografii* Irena Kozłowska. Pierwszy z nich, będący właściwie indeksem osobowym, wykazuje w jednym szeregu alfabetycznym nazwy autorów i współpracowników oraz nazwiska osób występujących w tytułach publikacji lub adnotacjach. Zważając na układ systematyczny zrzębu głównego, wprowadzenie indeksu osobowego, pozwalającego użytkownikom na prowadzenie poszukiwania potrzebnego piśmiennictwa pod innym kątem niż czyni to układ, było jak najbardziej zasadne. Zastrzeżenia budzi jednak sposób jego przygotowania. Autorka nie odróżniła bowiem nazwisk autorów od nazw osób będących przedmiotem publikacji, co niewątpliwie dezorientuje czytelnika, poszukującego konkretnych informacji personalnych. Ponadto nie uwzględniła w nim tytułów prac anonimowych i zbiorowych. Przez te uchybienia metodyczne indeks osobowy w znacznym stopniu stracił na swojej użyteczności.

Lepiej przygotowany jest drugi z wymienionych indeksów. Dzięki niemu użytkownik *Bibliografii* może bez trudu gromadzić informacje na temat jednostek geograficznych widniejących w tytułach poszczególnych pozycji bądź adnotacjach.

Wydana *Bibliografia* spotkała się z dużym zainteresowaniem krytyków. W sumie doczekała się aż sześciu recenzji ogłoszonych na łamach krajowych oraz zagranicznych periodyków. Wszyscy recenzenci podkreślili wagę i znaczenie przygotowanego zestawienia jako niezmiernie pożytecznego narzędzia pomocniczego w warsztacie naukowym historyków. Docenili również trud i wysiłek autora włożony w zgromadzenie, selekcję i opracowanie, w znacznym stopniu z autopsji, tak olbrzymiego materiału, zawierającego często pozycje nieznane innym bibliografiom.

Oprócz pochwał krytycy wskazali także na pewne mankamenty przygotowanego zestawienia. Dotyczyły one przede wszystkim kwestii doboru i selekcji materiału oraz konstrukcji spisu. Wypowiadając się na temat kryteriów doboru materiału, podważyli zasadność wprowadzenia różnych granic chronologicznych dla poszczególnych zagadnień uwzględ-

nionych w bibliografii. Jak trafnie stwierdzono „Brak jednolitej i dostatecznie ostrej początkowej granicy chronologicznej wywołuje (...) uczucie niepewności w praktycznym posługiwaniu się Bibliografią” (Ihnatowicz, 1966, s. 141).

Rozpatrując zarejestrowane piśmiennictwo, recenzenci wykazali w nim z jednej strony, braki pewnych pozycji i to nie tylko zagranicznych, ale też krajowych. Dostrzegli również publikacje w nikłym stopniu powiązane z problematyką powstańczą, które ich zdaniem powinna objąć selekcja (Zawadzki, 1966, s. 535-536; Bóbr-Tylingo, 1964/1965, s. 200-202). Niewątpliwie była to słuszna uwaga, bowiem tego typu prace zniekształcają obraz literatury poświęconej powstaniu oraz utrudniają jej wyszukiwanie.

Wyrażając opinię o układzie *Bibliografii*, krytycy domagali się doprecyzowania nagłówków niektórych działów i poddziałów oraz zarzucili autorowi brak konsekwencji w przydzielaniu opisów do określonych jednostek układu zrzębu głównego (Zawadzki, 1966, s. 536-538; Ihnatowicz, 1966, s. 141; Tyrowicz, 1965, s. 188). Wskazywali również na potrzebę wprowadzenia odsyłaczy numerowych, wiążących powtarzające się opisy publikacji zakwalifikowanych do różnych działów *Bibliografii* (Bieńkowski, 1966, s. 307-308).

Ponadto dostrzegli uchybienia metodyczne w sposobie opracowania indeksu osobowego (Bieńkowski, 1966, s. 310). Domagali się także wyposażenia *Bibliografii* w indeks rzeczowy. Zdaniem jednego z recenzentów, z którym trzeba się zgodzić, brak indeksu rzeczowego „(...) powoduje, że odnalezienie poszukiwanych publikacji wymaga niejednokrotnie przewertowania niemal całego, ponad 600 stron liczącego dzieła” (Zawadzki, 1966, s. 538).

Zamykając spis na 1961 r., autor miał świadomość pominięcia wielu publikacji, zwłaszcza tych, które ukazały się w stulecie wybuchu powstania oraz takich, o których istnieniu dowiedział się po zakończeniu pracy nad swoim dziełem. Dlatego planował wydanie aneksu do *Bibliografii*. Ostatecznie jednak do jego druku nie doszło.

Sto pięćdziesiąta rocznica wybuchu powstania listopadowego, obchodzona w 1980 r., stała się główną przyczyną opracowania kolejnego spisu bibliograficznego poświęconego temu narodowemu zrywowi zbrojnému. Tym razem myśl jego przygotowania zrodziła się w Zakładzie Bibliografii Zalecającej Instytutu Bibliograficznego Biblioteki Narodowej w Warszawie. Podjęte prace zaowocowały zestawieniem zatytułowanym *Powstanie listopadowe 1830-1831* (Warszawa 1980), opracowanym przez Annę Jabłkowską i Andrzeja Pibera, wydanym w ramach serii „Poradniki Bibliograficzne”, ogłaszanej przez księżnicę narodową.

Analogicznie, jak w przypadku *Bibliografii* Z. Ćwieka, omawiany spis jest retrospektywną, adnotowaną bibliografią wyborową. Zalecano go w głównej mierze bibliotekarzom bibliotek publicznych, nauczycielom,

uczającej się młodzieży oraz odbiorcom indywidualnym, chcącym poszerzyć swoją wiedzę o najnowszej literaturze dotyczącej powstania.

W doborze materiału uwzględniono publikacje wydane w dziesięcioleciu 1970-1980. Zarejestrowano druki samoistne zwarte, artykuły z czasopism, rozprawy z dzieł zbiorowych oraz fragmenty bibliograficzne, wydane w Polsce w języku polskim. Odnotowano przede wszystkim prace popularnonaukowe, publicystyczne, literackie, pamiętnikarskie i wspomnieniowe. W sumie zebrano 108 pozycji.

Przeprowadzona selekcja dotknęła publikacji o nakładzie nie przekraczającym 3000 egzemplarzy oraz prac rozprowadzanych poza handlem księgarskim. Wśród tych ostatnich znalazły się m.in. materiały z konferencji i sympozjów naukowych.

Zgromadzone piśmiennictwo uporządkowano w układzie działowym, złożonym z ośmiu działów. Wyróżniono: „Opracowania ogólne”, „Ruch Patriotyczny”, „Przebieg powstania listopadowego”, „Zagranica wobec powstania listopadowego”, „Znaczenie powstania listopadowego”, „Pamiętniki i wspomnienia uczestników powstania listopadowego”, „Biografie i życiorysy uczestników powstania listopadowego”, „Powstanie listopadowe w literaturze”. W ostatnim dziale wyodrębniono dwa poddziały: „Opracowania” i „Teksty”. Wewnątrz wymienionych działów dominuje układ alfabetyczny. Jedynie przy porządkowaniu biogramów i życiorysów powstańców zastosowano układ przedmiotowy, szeregujący alfabetycznie nazwy osób, którym poświęcono poszczególne publikacje.

Pomimo niewielkiej objętości, zestawienie posiada rozbudowany aparat informacyjno-pomocniczy. Tworzą go: „Wstęp”, wzmianka „Od redakcji”, „Wykaz skrótów”, „Wykaz uwzględnionych czasopism” oraz alfabetycznie ułożony „Indeks autorów”. Spisy pomocnicze wspólnie z dobrze skonstruowanym układem zrębu głównego pozwalają czytelnikowi na bezproblemowe wyszukiwanie potrzebnych materiałów. Można zatem stwierdzić, że bibliografia odpowiednio spełnia swoją funkcję informacyjną.

W 1984 r. ukazało się zestawienie pt. *Powstanie kościuszkowskie 1794-1984. Bibliografia wyborowa*, autorstwa Janiny Woźnickiej, opublikowane przez Centralną Bibliotekę Wojskową w Warszawie. Ten spis przygotowano z okazji 190. rocznicy jednego z najbardziej znanych zwycięstw polskich kosynierów nad wojskami rosyjskimi w czasie insurekcji kościuszkowskiej – bitwy pod Raclawicami.

Zgodnie z tytułem *Bibliografia* jest spisem wyborowym o charakterze retrospektywnym. Przeznaczono ją przede wszystkim dla wojskowych placówek kulturalno-oświatowych jako pomoc przy organizacji różnego typu imprez (wystaw, odczytów, pogadanek) związanych z powstaniem kościuszkowskim.

W doborze materiału zestawienie nie stosuje żadnych ograniczeń pod względem zasięgu autorskiego, językowego, terytorialnego, a nawet formalnego. Rejestruje druki samoistne zwarte, odbitki z czasopism, rozprawy z dzieł zbiorowych, fragmenty bibliograficzne oraz ważniejsze artykuły z czasopism i prasy. Gromadzi publikacje naukowe, popularnonaukowe i przyczynkarskie. Opisuje materiały źródłowe, opracowania, rozmaite utwory literackie (wiersze, pieśni, powieści, opowiadania, dramaty), hasła słownikowe i encyklopedyczne, wspomnienia, pamiętniki, tłumaczenia oraz streszczenia. Obok dokumentów piśmienniczych wykazuje materiały ikonograficzne. W sumie bibliografia liczy 487 pozycji.

W zrubie głównym autorka wprowadziła układ systematyczny. Jego struktura składa się z czterech działów głównych: „I. Materiały źródłowe”, „II. Opracowania naukowe i popularnonaukowe”, „III. Literatura piękna” oraz „IV. Ikonografia”. Trzy ostatnie działy ulegają podziałowi na jednostki podrzędne. W obrębie działów i poddziałów opisy są ułożone alfabetycznie.

Bibliografię dopełnia indeks osobowy, wykazujący w kolejności alfabetycznej nazwy autorów i współpracowników oraz nazwiska osób widniejące w tytułach publikacji bądź adnotacjach, aczkolwiek w przypadku tych ostatnich daje się zauważyć, że nie jest on kompletny. Pomijanie nazwisk niektórych osób występujących w zrubie głównym deprecjonuje użyteczność nie tylko indeksu, ale też wpływa ujemnie na funkcjonalność całego spisu.

Dotychczasowy dorobek w zakresie analizowanych bibliografii zamykają dwa zestawienia dotyczące powstania styczniowego. Spośród nich jako pierwsze światło w druku ujrzał spis zatytułowany *Powstanie styczniowe 1863 (bibliografia w wyborze)*, opracowany przez Beatę Olesińską i Jolantę Słoniewicz, opublikowany w 1988 r., czyli w sto dwudziestą piątą rocznicę wybuchu powstania, przez Wojewódzką i Miejską Bibliotekę Publiczną im. Joachima Lelewela w Koszalinie.

W doborze materiału *Bibliografia* ogranicza się wyłącznie do rejestracji druków samoistnych zwartych ogłoszonych w latach 1945-1987 na terenie Polski, w języku polskim przez polskich autorów. Uwzględnia publikacje naukowe, pamiętniki i wspomnienia. Dedykowano ją przede wszystkim odbiorcom interesującym się dziejami Polski w XIX stuleciu.

Do porządkowania zgromadzonego piśmiennictwa, liczącego łącznie 155 pozycji, autorki posłużyły się układem według form piśmienniczych. Wyróżniły trzy grupy: „1. Opracowania ogólne i monografie”, „2. Pamiętniki i wspomnienia”, „3. Biografie”. Wewnątrz każdej z nich opisy ułożone alfabetycznie.

Natomiast druga bibliografia, ogłoszona pt. *Powstanie styczniowe – literatura wybrana*, przygotowana przez Zdzisława Czaję, ukazała się w materiałach pokonferencyjnych (Czaja, 1994, s. 215-220), stanowiących pokłosie

konferencji naukowej na temat „Ziemia Konińska w Powstaniu Styczniowym”, zorganizowanej w Ciężeniu w 1993 r. przez Urząd Wojewódzki w Koninie z okazji 130. rocznicy powstania.

Spis rejestruje publikacje samoistne zwarte oraz artykuły z czasopism. Wykazuje materiały źródłowe, opracowania, pamiętniki i wspomnienia. Ma nieograniczony zasięg autorski, językowy i terytorialny.

Do ułożenia piśmiennictwa w zrzębie głównym, autor wykorzystał układ chronologiczny. Zebrane opisy podzielił na dwa zasadnicze okresy: „1. Publikacje wydane do 1939 r.” (60 poz.) oraz „2. Publikacje wydane po 1945 r.” (30 poz.). W ramach tych przedziałów czasowych pozycje są uszeregowane w kolejności alfabetycznej.

WNIOSKI

Reasumując, trzeba stwierdzić, że bibliografie polskich powstań narodowych powstawały z reguły pod wpływem kolejnych „okrągłych” rocznic poszczególnych zrywów wolnościowych organizowanych na ziemiach polskich w czasie zaborów. Zapoczątkowane w drugiej połowie XIX stulecia były kontynuowane w dwudziestoleciu międzywojennym, ale apogeum swojego rozwoju osiągnęły po II wojnie światowej. Przyczynił się do tego z pewnością wzrost liczby publikacji wywołany intensyfikacją badań historycznych nad powstaniami. Wpływ na rozwój analizowanych bibliografii miało również zapotrzebowanie ze strony uczonych oraz placówek kulturalno-oświatowych, wykorzystujących bibliografie jako narzędzie pomocnicze do organizacji rozmaitych imprez i wydarzeń popularyzujących wiedzę o powstaniach.

Wśród bibliografów największym zainteresowaniem cieszyło się dotychczas powstanie styczniowe. Doczekało się ono dziewięciu spisów. Powstanie listopadowe ma na razie pięć zestawień, a kościuszkowskie legitymuje się trzema bibliografiami.

Analizując wszystkie wydane bibliografie, wyraźnie widać, że są to wyłącznie zestawienia retrospektywne, mające najczęściej charakter wyborowy. Wyselekcjonowany materiał, z reguły popularnonaukowy, zalecają one przeważnie dla szerokich rzesz społecznych, w tym dzieci i młodzieży. O wiele rzadziej tworzone zestawienia, dążące do kompletności w doborze piśmiennictwa, przeznaczone dla odbiorców zajmujących się profesjonalnie tematyką powstańczą.

Z podjętych badań wynika, że ostatnia opublikowana bibliografia ukazała się trzydzieści lat temu. Warto zatem postawić pytanie, czy nie należałoby powrócić do praktyki przygotowywania tego typu zestawień, zwłaszcza, że nadal są prowadzone badania naukowe nad powstaniami i ciągle przybywa publikacji im poświęconych. Z pewnością nowych bibliografii oczekivaliby historycy. Można zastanowić się jedynie nad formą

edytorską przyszłych bibliografii. Zważając na rozwój technologii cyfrowych, wydaje się, iż zasadne byłoby zgłoszenie postulatu przygotowania ich nie tylko w postaci drukowanej, ale też w formie elektronicznych baz danych, gromadzących piśmiennictwo współczesne oraz z minionych okresów, odnoszące się do poszczególnych powstań.

Celowe byłoby również kontynuowanie rozpoczętych prac digitalizacyjnych w zakresie omówionych bibliografii. Na chwilę obecną Internet zapewnia nieograniczony dostęp tylko do dwóch bibliografii; powstania listopadowego A. Hirschberga oraz powstania styczniowego J. Gąsiorowskiego. Natomiast pozostałe czekają na swoje wersje cyfrowe. Ich digitalizacja bez wątpienia usprawniłaby pozyskiwanie materiałów badawczych historykom i innym osobom interesującym się zagadnieniami powstańczymi, co w konsekwencji zaowocowałoby nowymi ustaleniami oraz opracowaniami naukowymi i popularyzatorskimi.

BIBLIOGRAFIA

- [Anonim] (1883). Zbiór pamiętników do historii powstania polskiego z roku 1830-1831 wydany przez Dr. A. Hirschberga. *Nowa Reforma* nr 292, s. 2-3.
- Czaja, Z. (1994). Powstanie styczniowe – literatura wybrana. W: *Ziemia konińska w czasie powstania styczniowego 1863-1864*. Praca zbior. pod kier. nauk. Z. Kaczmarka. T. 1. Wyd. 2. Konin: Wydział Spraw Społecznych Urzędu Wojewódzkiego, s. 215-220.
- Bibliografia powstania listopadowego* (1946). „Biuletyn Biblioteczny” R. 1, nr 1, s. I-IV.
- Bieńkowski, W. (1966). (Rec.) Kozłowski E. Bibliografia powstania styczniowego. „*Przegląd Historyczny*” T. 57, z. 2, s. 307-308.
- B[ieńkowski], W[iesław], W. B. (1994). Kozłowski Eligiusz. W: *Słownik historyków polskich*. Warszawa: Wydaw. Wiedza Powszechna, s. 256.
- Bóbr-Tylingo, S. (1964/1965). (Rec.) Kozłowski E. Bibliografia powstania styczniowego. *Teki Historyczne* T. 13, s. 200-202.
- Gąsiorowski, J. (1923). Wstęp. W: *Bibliografia druków dotyczących powstania styczniowego 1863-65*, zebrał i oprac. J. Gąsiorowski, Warszawa: Wojskowy Instytut Naukowo-Wydawniczy, s. 5-10.
- Hirschberg, A. (1882). Bibliografia powstania narodu polskiego z r. 1830-1831. W: *Zbiór pamiętników do historii powstania polskiego z roku 1830-1831*. Lwów: Nakł. Tomasza Rayskiego, s. 559-693.
- Ihnatowicz, I. (1966). (Rec.) Kozłowski E. Bibliografia powstania styczniowego. *Studia Źródłoznawcze* T. 11, s. 141-142.
- Kondolewicz, W., Misałowska, H. (1962). Bibliografia selekcyjna do historii powstania styczniowego. *Wiadomości Historyczne* R. 5, nr 5, s. 300-311.
- Kozłowski, E. (1964). Bibliografia powstania styczniowego. Warszawa: Wydaw. Ministerstwa Obrony Narodowej.
- Kronika (1882). *Przewodnik Bibliograficzny* [R.] 5, [nr] 11, s. 217.
- Lewicki, K. (1960-1961). Aleksander Hirschberg. W: *Polski słownik biograficzny*. T. 9. Red. K. Lepszy. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, s. 527-528.

- Maliszewski, E. (1924). (Rec.) *Bibliografia druków dotyczących powstania styczniowego 1863-65*, zebrał i oprac. J. Gąsiorowski. *Bellona* 14, s. 313-315.
- Matczuk, A. (2017). Generał i bibliograf. Janusz Gąsiorowski (1889-1949). *Przegląd Historyczno-Wojskowy* R. 19, nr 1, s. 89-109.
- Matczuk, A. (2021). Udział młodzieży akademickiej w przedsięwzięciach bibliograficznych w okresie zaborów (druga połowa XIX i początek XX wieku) *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia* 19, s. 131-155.
- Od redakcji (1963). W: Z. Ćwiek, *Powstanie styczniowe 1863. Poradnik bibliograficzny*. Warszawa: Biblioteka Narodowa, s. 4-5.
- Poćepko, G[alina] (1967). (Rec.) Kozłowski E. Bibliografia powstania styczniowego. *Sovetskoe Slavjanovedenie* [Gd. 3], nr 2, s. 78-80.
- Powstanie kościuszkowskie (1947). *Biuletyn Biblioteczny* R. 2, nr 5, s. I-VIII.
- Powstanie kościuszkowskie (1948). *Biuletyn Bibliograficzny* R. 3, nr 2, s. 13-20.
- Powstanie listopadowe 1830-1831 roku (1947). *Biuletyn Bibliograficzny* R. 2, nr 18, s. 3-10.
- Powstanie listopadowe 1830/1831 r. (1948). *Biuletyn Bibliograficzny* R. 3, nr 11, s. 47-55.
- Powstanie styczniowe 1863-1864 roku (1946). *Biuletyn Biblioteczny* R. 1, nr 8, s. VI-VIII.
- Powstanie styczniowe 1863-1864 (1947). *Biuletyn Bibliograficzny* R. 2, nr 18, s. 10-14.
- Powstanie styczniowe (1948). *Biuletyn Bibliograficzny* R. 3, nr 12, s. 3-11.
- Tyrowicz, M. (1965). (Rec.) Kozłowski E. Bibliografia powstania styczniowego. *Małopolskie Studia Historyczne* R. 8, z. 1/2, s. 187-190.
- Zawadzki, K. (1966). (Rec.) Kozłowski E. Bibliografia powstania styczniowego. *Rocznik Biblioteki Narodowej* [T.] 2, s. 534-538.
- Zgórniak, M. (1987). Prof. Eligiusz Kozłowski (29 XI 1924 – 14 II 1987). *Kwartalnik Historyczny* R. 94 nr 4, s. 241-244.
- Znajomski, A. (2018). Pokłosie bibliograficzne uroczystości patriotycznych organizowanych na ziemiach polskich w okresie zaborów. *Bibliotheca Nostra* nr 1, s. 10-26.

Artykuł w wersji poprawionej wpłynął do Redakcji 3 czerwca 2024 r.

ARTUR ZNAJOMSKI

Instytut of Culture Studies

Maria Curie-Skłodowska University in Lublin

ORCID 0000-0002-9895-5184

ORIGINS AND DEVELOPMENT OF BIBLIOGRAPHY OF POLISH NATIONAL UPRISINGS ORGANIZED DURING THE PARTITION PERIOD

KEYWORDS: Kościuszko Uprising. The November Uprising. The January Uprising. Bibliographies

ABSTRACT: **Thesis/Objective** – The main aim of the article is to discuss the reasons for the development and the tendencies in development of bibliographies concerning Polish national uprisings organized during the partition period. **Research methods** – The critical review of the examined bibliographies was used. **Results/Conclusions** – The bibliographies discussed in the article were created mainly on the occasion of ‘full’ anniversaries of particular uprisings. Their development took place with varying intensity. Initiated in the second half of the 19th century, they were promulgated in the interwar period, but most of them appeared in the postwar years, boosted by the intensification of scientific research and public demand. Bibliographers produced retrospective compilations of mainly selective nature, most often devoted to the January Uprising. They were less interested in the November Uprising and Kościuszko Uprising. Due to the fact that the most recent analyzed lists were published 30 years ago, it seems justified to postulate a return to work on bibliographies of Polish national uprisings, undoubtedly expected by the historians and other communities. There is also a need to consider a new publishing form in this case. In addition to the traditional printed version, it would be advisable to create electronic databases, bringing together recent and past publications. Digitization of printed bibliographies needs to be continued, too.